

LITTERATUR

BUSINESS MED BÖCKER

Av *CARL-GUSTAF THOMASSON, Stockholm*

Bokproduktion och bokdistribution — liksom producerandet och spridandet av tryckalster över huvud — är något som mer än det mesta har direkt anknytning till penningen, till den ekonomiska kalkylen. Det är nu en sak som man dessvärre inte kommer ifrån. Teknik och smak kan utvecklas och förfinas både vad det gäller författare och förläggare, bokhandlare och övriga distributörer — för att nu inte tala om den läsande publiken själv med dess ofta på förhand så svårbedömda inställning och absorptionsförmåga. Men kvar står och kommer troligen alltid att stå den dominerande ekonomiska synpunkten. »Saadan Kram er det, der skal soutenere en stor Hasard og de store Omkostninger, der falder ved reelle og gode Bøgers Oplag», utlät sig redan 1721 köpenhamnsboktryckaren J. Wielandt om en laddning smörja i form av »folkböcker», som han ville ha tryckerimonopol på. Exakt detsamma i sak uttalade 1945 bokförläggare Tor Bonnier i en litteraturdiskussion i radio. Den smörja som den överväldigande majoriteten av publiken vill läsa måste m. a. o. finansiera den bättre delen av böckerna likaväl som praktiskt taget allt annat tryck av kvalitet. Enda mera nämnvärda undantag bildar alltjämt religiösa handböcker och uppbyggelselitteratur, vad man förr i bokhandeln med ett litet drastiskt men målande ord kallade bondgods. Det är ett lika vemodigt som ofrånkomligt faktum detta, att efterfrågan på ett tryckalster som regel står i omvänd proportion till dess kvalitet. Man kan väl också utan vidare påstå, att detta förhållande är mest pinsamt för de författare som verkligen strävar efter att åstadkomma något värdfullt, något som kan ge läsaren någon behållning utöver och förbi stundens nöje.

Bokhandeln i ordets vidsträcktaste bemärkelse följde i vårt land samma lag som i andra länder brukar ske, när ett i sista hand utpräglat kommersiellt intresse tränger sig fram i centrum av intresset: djungelns lag. Det var en oförfalskad och oreglerad allas strid mot alla som etablerades. Avgörande för ett bedömande av fenomenet är inte det ekonomiska intressets s. a. s. omslutning, dess storlek i ögonblicket eller från början, utan de vinster, de utvecklingsmöjligheter som de mera skarpsynta kunde se eller åtminstone ana. Så har det f. ö. även varit på många andra fält av det ekonomiska livet: av en obetydlig och ringa början blir ofta snart nog något stort, sedan man väl fått de yttre resurserna och kommit underfund om hur de skall utnyttjas. Bokhandeln var sålunda ännu för något mer än hundra år sedan ett enda virrvarr av olika företagarkategorier utan skarpa

gränser sinsemellan, som kallade sig och ibland också var boktryckare, bokbindare, bokhandlare (i inskränkt mening) och förlagsgivare eller förläggare, bland vilka sistnämnda utom de s. k. yrkesmännen märktes officiella institutioner, mer eller mindre berömda skalders och författare samt allsköns privatpersoner eller »litteraturälskare». Något skydd för författarnas arbete fanns varken inom det egna landet eller utomlands, och skråordningarna kände naturligtvis inte till vare sig bokhandlare eller bokförläggare. Man tryckte utan vidare av det mesta som fanns att tillgå och som bokhandlare och förläggare fungerade diverse intresserade parter. Många boktryckare och bokbindare kombinerade sitt hantverk med förlags- och (eller) »minutbokhandelsverksamhet» — ett uttryck som lanserades av sedermera ärkebiskop Henric Reuter Dahl. Tegnér som var sin tids skönlitterära bestseller i vårt land bedrev en betydande privat verksamhet som förlagsman för sina egna arbeten, biträdd av sin sväger Olof Myhrman. När sedan de löjliga prohibitivtullarna på böcker kom för att förhindra eftertryck organiserade intressenterna, dvs. tjuvtryckarna i andra länder, en lönande smuggeltrafik av tullbelagda böcker eller rättare deras innehåll, som importerades som makulatur! Sålunda fick Adolf Bonnier på detta föga ärofulla sätt från Finland över Runebergs stolta dikt Kung Fjalar. Dessa tullar upphävdes dock under kvartsskicket från 1800-talets mitt, men det dröjde länge innan författarna fick ett något så när effektivt skydd för sitt arbete (i Sverige till 1877). Att förläggarnas och författarnas intressen står i en nästan naturbunden motsättning till varandra, visar utvecklingen noggsamt.

Läsförmågan och läslusten har vid sidan av förbättrade ekonomiska villkor varit avgörande för bokhandelns utvecklingsmöjligheter i vårt land, här såväl som i andra länder. Jämsides och i växelverkan därmed har bokkommersens olika företrädare naturligtvis hjälpt till att vidga basen för en läsmarknad, som emellertid knappast — fortfarande med reservation för religiös litteratur — fick någon omfattning att tala om förrän med 1870-talets starkt förbättrade konjunkturer, särskilt under årtiondets första hälft. Ord och Bilds högt aktade och mångårige f. d. redaktör, bibliotekarie Sven Rinman har nyligen i ett digert specimen pro gradu gett oss en utmärkt framställning av hur ett modernt bokproduktions- och bokdistributionsväsende så småningom växte fram i Sverige. Han har kallat sin avhandling *Studier i svensk bokhandel med underrubriken Svenska Bokförläggareföreningen 1843—1887*. Det är alltså grundläggningsperioden det är fråga om. Detta, att syftet ursprungligen varit att ge en skildring av hundraårsperioden 1843—1943, gissar man lätt innan man knappast hunnit titta på boken. Fenomenet har nämligen blivit allt vanligare i fråga om doktorsavhandlingar. För- och nackdelarna med denna del- och koncentrationsmetod kan ju diskuteras, vilket också skett i ganska stor utsträckning, vadan vi här nöjer oss med att notera faktum. En sak som emellertid inte bör glömmas är att fortsättning är av nöden!

År 1843 tillkom Svenska Förlagsföreningen, som tio år senare om döptes till Svenska Bokförläggareföreningen. Fyra år efter fyrtioårs-

jubileet, i april 1887, bröt sig en falang ut under ledning av en herre vid namn Gustaf Holm, och den nya sammanslutningen fick namnet Nya Bokförläggareföreningen. Den existerade i precis ett kvarts sekel eller till 1912, varigenom den i knappa två år överlevde sin upphovsman. Holm, känd som G. B. A. Holm, Nytt juridiskt arkivs grundare och P. A. Norstedt & Söner's åtminstone administrativt-kommersiella nydanare, var en högst sällsam, ja, en verkligt pittoresk och underhållande figur, som trots allt som redan skrivits om honom torde kunna ge stoff till ytterligare många både groteska och tidsupplysande saker (Rinman bidrar förtjänstfullt med en delvis ny belysning på grundval av hittills outnyttjat och otryckt material). Han var ett egensinnigt och hänsynslöst praktiskt-organisatoriskt geni, som skulle ha nått toppen varthän han än vänt sin håg. Han var en man av föga djupsinne, tämligen renons på bildning i djupare mening men i gengäld utrustad med en ångvälts egenskaper, inte minst när det gällde att bokstavligt talat platta till misshagliga motståndare. Med oförfärat mod och stor uppslagsrikedom kokade han ihop den intrig, som 1887 splittrade den gamla bokförläggareföreningen. Med sitt skräckinjagande yttre, sina många inlagor avfattade på en dåligt stavad kurialsvenska och sin högofficiella uppfattning över huvud representerade Holm en inte oväsentlig sida av den oscariska epokens Sverige. För att ta slutet först har det säkerligen varit mycket välbetänkt av Rinman att avrunda sin avhandling och första delen av bokförläggareföreningens historia med den schism, i vilken denne färgrike man spelade första fiolen.

Men det låg ett händelserikt skede i svensk bokhandelshistoria de fyrtiofyra åren mellan 1843 och 1887. Vilka mödor hade inte nedlagts innan de starkt differentierade privatförläggarna fick vika för mera enhetligt betonade yrkesmän eller innan detsamma kunde genomföras inom den s. k. sortimentsbokhandeln! Skråandan har väl egentligen aldrig riktigt utdrivits, vare sig när det gäller förläggare eller bokhandlare, även om de förras maktställning från början givetvis varit en annan än de senares och dessa alltjämt får tåla diverse konkurrens av utomstående, ofta sådana i förläggarnas egen tjänst. Och hur länge dröjde det inte, innan boskillnad definitivt gjordes mellan begreppen bokförläggare och bokhandlare! Eller innan ett ordnat bokkatalogväsende var genomfört och en ändamålsenlig distributionscentral till sortimentsbokhandlarnas fromma — Seelig & C:o — hade startats! För att nu inte tala om sådana generella hävstänger för utvecklingen som ett modernt kommunikationsnät, dvs. järnvägarna, och t. ex. ett rimligt sörjande för olika personalkadrer inom bokhandelsvärlden. Det var decennier fyllda av sjudande liv, och på detta område avspeglas bl. a. det fortskridande bildningsarbetets landvinningar (»Bokhandlaren är det stora bildningsarbetets affärsman», skrev 1866 folkskolläraren och bokhandlaren i Kungsbacka J. A. Zachrisson).

Men riktpunkten var och förblev penningen. Förläggaren hade nästan helt initiativet tack vare sina större ekonomiska resurser, något som även våra dagars bokhandlare torde få erfara. Liksom för

hundra år sedan och än längre tillbaka nödgas sortimentet »föra» en massa krafs vid sidan av böckerna — konsten får kanske ges en undantagsställning därvidlag —, helt enkelt för att kunna existera. Kommissionärsskyddet är alltså ingalunda hundra procentigt, som redan antytts. Förläggarna anordnar »utförsäljningar», bokauktioner, de har egna agenter som »arbetar» direkt »på» kunderna m. m. sådant som betyder en avsevärd konkurrens för den eller dem i ett samhälle, som av den höga bokförläggareopagen, dvs. Svenska Bokförläggareföreningen, beviljats generell sortiment. En så förhållandevis osjälviskt och idealistiskt inriktad pionjär som Zacharias Hæggström fastslog en gång, att Svenska Bokförläggareföreningens främsta uppgift var att skydda föreningsmedlemmarnas åt bokhandlarna eller kommissionärerna utlämnade förlag. Dr Rinman har en lyckad formulering på tal om denna bokhandlaryrkets vansklighet: »Men i likhet med andra särpräglade yrken torde också bokhandeln ha en attraktionskraft på vissa människor, som känna, att just denna verksamhet är den rätta för dem, även om den måste bedrivas med ringa vinning eller rentav ekonomiska uppoffringar.» Jo — det torde kunna sägas.

Rinman glömmer inte människorna bakom verket men överbetonar därför inte det personhistoriska inslaget, snarare tvärtom. Det judiska elementet under den svenska bokhandelns genombrottsår var betydande med namn som Bonnier, Elkan, Geber, Hirsch, Lamm, Levertin, Marcus, Samson, Schildknecht, Schück, Seelig, Seligmann m. fl.; bland portalfigurerna fanns dock bara en man av judisk börd men i gengäld ett lejon: Albert Bonnier. Som de två övriga betecknas av Rinman ovan nämnde Zacharias Hæggström och Lars Hierta, vilket nog kunde tåla litet diskussion särskilt i vad det gäller den store mångsysslaren Hierta, som hade alltför många och viktiga järn i elden för att rimligen kunna inrangeras som ett ledande förgrundsnamn inom en så pass specialiserad affärsbransch som bokkommersen redan på hans tid var. Troligare är väl att han här som annorstädes mera verkade i det tysta, bakom »kollisjorna», som en samtida lantman i andra kammaren skrev, än på den öppna scenen. Därför talar också hans kända försiktighet under senare år. En annan sak är att en man med hans överlägsna intelligens, rikedom och inflytande hade mycket att säga till om vart han behagade vända sitt intresse, sålunda — och naturligtvis inte minst — i den kommersiella bokvärlden.

Docent Bernhard Tarschys' både i sak och form lysande opposition då avhandlingen ventilerades gav bl. a. vid handen, att avhandlingens över femhundra sidor sannolikt måst utökas till ungefär det dubbla, om ens det viktigaste tillgängliga materialet helt skulle ha inarbetats och utnyttjats. I fråga om arkivmaterialet har dr Rinman ej beaktat vare sig den Hammerska samlingen i riksarkivet eller de Gylden-dalska och Molbechska arkiven i Köpenhamn. Där lär finnas viktiga upplysningar liksom i bröderna Brandes' tryckta korrespondens. De båda svenska bokförläggareföreningarnas handlingar och protokoll, som dr Rinman främst bygger på, har som han själv påpekar lindrigt sagt förargliga luckor, särskilt för tiden före 1855. Evangeliska Fosterlandsstiftelsens förhistoria som förlag med Evangeliska Sällskapet

Litteratur

från 1808 och senare de olika traktatsällskapen hade nog varit värt ett omnämmande i sammanhanget, inte minst med tanke på den typbildande kolportörverksamheten. Bristen på en teknisk-ekonomisk och konjunkturrell bakgrund gör sig också ofta påmind och ersättes inte av ett antal även för en lekman på området ganska diletterantiskt verkande tabeller och diagram.

Sedd i stort är emellertid avhandlingen säkerligen att rubricera som ett standardverk i sitt slag, i synnerhet med tanke på att man rimligen bör kunna förvänta en minst lika välskriven och väldokumenterad fortsättning. Den tidigare inte alltför rikhaltiga litteraturen på området, med Karl Otto Bonniers fyrbandiga verk om familjefirman (1930—1931) och Henrik Schücks tvåbandiga arbete om den svenska förlagsbokhandelns historia (1923) i spetsen, har med dr Sven Rinmans gradualavhandling fått ett värdefullt och välbehövligt tillskott.

En särskild styrka har dr Rinman i sina bibliografiska kunskaper, i allo värdiga en biblioteksman. En liten inadvartens har emellertid smugit sig in i den annars föredömliga redovisningen därvidlag. Författaren säger på s. 136 f.: »Norrköping var en av landets största städer men saknade så gott som fullständigt eget litterärt liv och en litterär publik att bygga en bokhandelsförsäljning på.» Nu råkar det emellertid finnas en man som heter dr Hjalmar Lundgren, f. d. stadsbibliotekarie och museiintendent i Norrköping, vars lokal- och personhistoria han ägnat ett hängivet studium under decennier. I hans essaysamling »Minnets land. Eskapader från bok-kammaren» (1943) finns en inledande uppsats, »Ur Norrköpings äldre kulturhistoria», som ursprungligen framfördes som föredrag av författaren vid kulturmässan i Norrköping 1941. Där går det nog att leta upp mer än en notis, som motsäger dr Rinmans nyss citerade rader om det litterära livet i Norrköping. Dr Lundgren uppehåller sig alldeles särskilt vid den på sin tid kända författarsignaturen Claude Gerard, alias författarinnan Aurore Ljungstedt, född Hjort (1821—1908), som dr Rinman erinrar om på s. 254 f. med två tidstypiska omslag till böcker av henne, sträckande sig över en sida för vardera. Hon omnämnes även i förbigående på s. 309. Över huvud torde Norrköping ha haft en litterär tradition från 1700- och 1800-talen som ytterst få svenska städer, om man undantar Stockholm samt de båda universitetsstäderna Uppsala och Lund.